

BILDER AV
BILDER AV
HALLÄNDSK

Bilder av halländsk arkeologi
– en bok tillägnad
Lennart Lundborg

ARKEOLOGI
– EN BOK
– TILLÄGNAD
LENNART
LUNDBORG

*U*tskrift

Utskrift utges av Stiftelsen Hallands länmuseer, Uppdragsverksamheten, Tollsgatan, 302 31 Halmstad
Länsstyrelsen i Hallands län har bidragit till tryckningen av detta nummer.

Manuskript till Utskrift mottas i form av maskinskrivna manus eller 3,5" disketter i Word Perfect eller Word for Windows.
Författarna ansvarar själva för artiklarnas innehåll.

Redaktör Erik Rosengren

Omslag designat av Staffan Hyll. Inlaga av Monica Bülow-Björk.

Tryckt hos Kopieringsbolaget, Halmstad, 1996.

© Copyright Stiftelsen Hallands länmuseer

ISSN 1102-7290

Innehållsförteckning

Redaktionellt	5

<i>Karin Bauman</i>	
Schaktningskontroller på kyrkogårdar - en utvärdering	7
<i>Anne Carlie</i>	
Arkeologi - en vetenskap med samhällsansvar!	11

<i>Bengt Nordqvist</i>	
Senpaleolitiska jägare och fångstmän längs norra och mellersta Hallands kustområden	15
<i>Robert Hernek</i>	
En mellaneneolitisk fångstplats vid Varberg	21
<i>Eva Ryberg</i>	
Dvärgahuset, Jättegraven och andra kistor. En liten exposé över några halländska hällkistor	27

<i>Tore Artelius</i>	
Den återfunna "Kungahögen" - två begravningar från bronsålderns IV-period i Nordvåra	31
<i>Lennart Carlie</i>	
Arkeologen Wilhelm Boye och undersökningarna i Hasslöv, 1868-69	39

<i>Lars Lundqvist</i>	
Skreaprojektet: om ett halländskt bebyggelserum under brons- och järnålder	49
<i>Bo Strömberg</i>	
Variationer av gravfält och gravfältsstudier	57
<i>Giesela Ängeby</i>	
Långhusen i Orrea. Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder	73
<i>Gundela Lindman</i>	
Yngre järnåldersbebyggelse i halländsk kustbygd	81

<i>Per Wranning</i>	
Laholmstrakten under vikingatid och tidigmedeltid	87
<i>Jan-Erik Augustsson</i>	
Senmedeltida andaktsfigurer av keramik	97
<i>Björn Petersen</i>	
"Anläggning 8" - Visst var det Rådhuskällaren?	101
<i>Lena Bjugger & Erik Rosengren</i>	
Kyrkan i "Scuthmanslef"	103

<i>Ing-Marie Nilsson</i>	
Kurtinmurar och utanverk i södra Halmstad - ett bidrag till Halmstads fästningsverks historia	115
<i>Christina Rosén</i>	
Keramik hos borgare och bönder	121

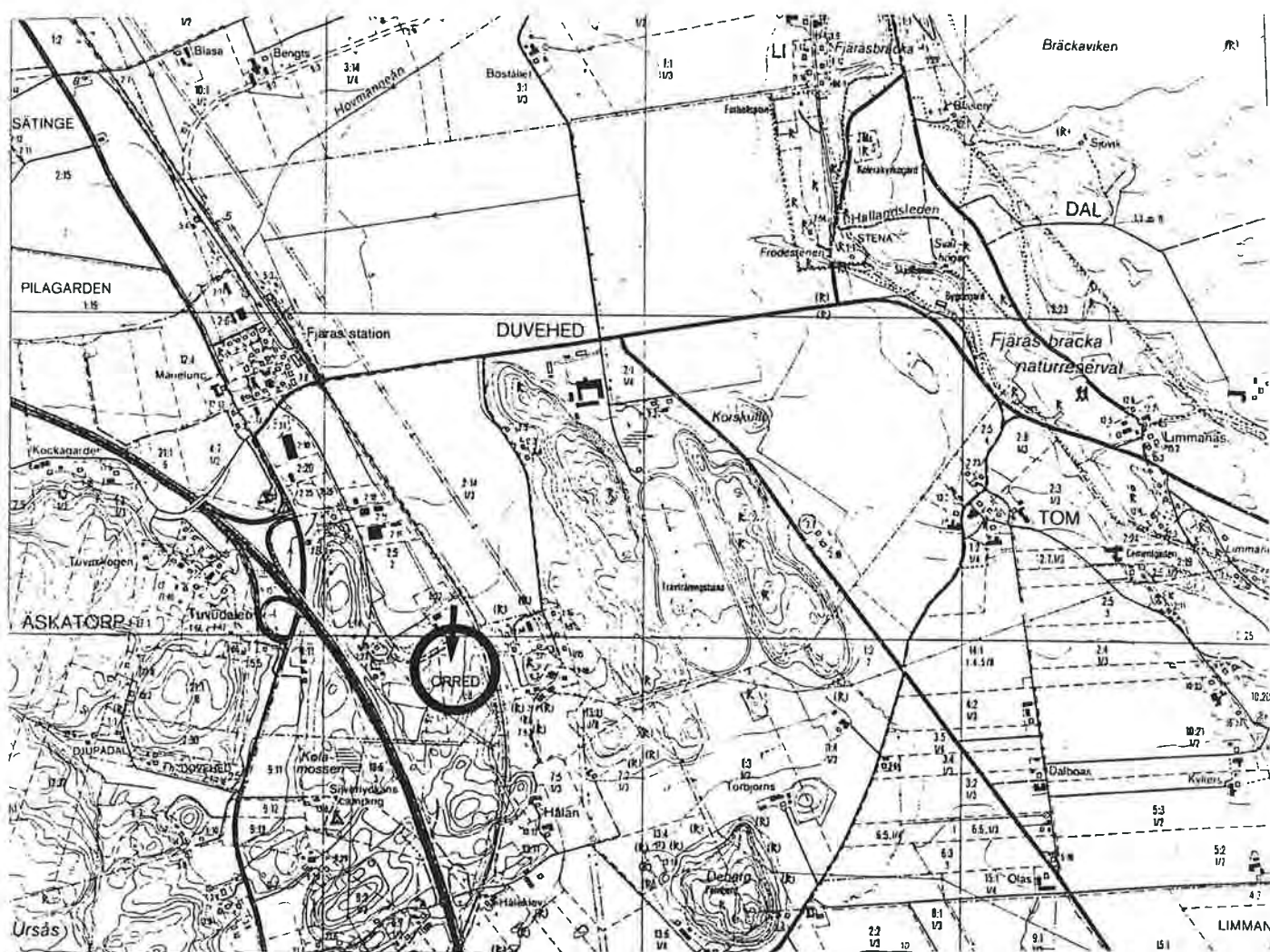
Långhusen i Orred - Ett frö till förståelsen av bebyggelsen vid Fjärås Bräcka under äldsta järnålder.

av Gisela Ängeby

Inledning - Många gravar men inga hus

Miljöerna på och kring Fjärås Bräcka och dess betydande fornlämningar är sedan århundraden omskrivna och välkända kulturhistoriska marker. Gravfältet med sina över hundra resta stenar från yngre järnåldern vid

Li i Bräckans västsluttning är kanske Hallands mest besökta, fotograferade och omdiskuterade fornlämningsområde. Redan under 1500-talet avhandlades gravfältets märkliga uppresta stenar, och i synnerhet knöts intresset till den höga "Frodestenen" eller "Vor Frue Sten" som den benämndes av Herman Vejanus för över 400 år sedan. Det finns många målande beskrivningar och tolkningar av Li-gravfältet. S P Bexell

Figur 1. Kartan visar området kring Fjärås Bräcka och de förhistoriska gravfält och enskilda gravar som är kända. Undersökningsytan vid Orred har markerats med en cirkel.

ansåg att denna "massa upreste bautastenar, hwilka likasom föreställa de stupade Kämparnes wålnader" var minnet av ett forntida slagfält. Jacob Richardson är inte mindre målerisk när han i "Hallandia Antiqua" beskriver gravstenarna "som föreställa likasom afhuggne och förtorkade trädstammar i en skog" (Lindälv 1980). De gravar som undersökts har daterats till yngre järnålder (Arbman 1954, Särllvik 1975). På andra delar av Bräckan och i dess närområde finns däremot ett stort antal gravar av äldre karaktär bevarade. Alla återfinns de i landskapets mer höglänta partier. På bergens åsryggar och mer avgränsade bergsknallar finns en omfattande koncentration av främst större flacka stensättningar. Flera undersökningar har utförts av sådana, bl a vid Tom, i Äskebacka och Limmanäs som ligger strax söder om Bräckan samt vid Må som återfinns strax nordväst om åsen. Kronologiskt har gravarna visat sig omfatta perioden äldre bronsålder till äldre järnålder (se bl a Furingsten m fl 1984, Lindälv 1980 s 98 och 107, Lundborg 1969).

Man kan konstatera att Bräckan i öster, höjd-områdena vid Må och Vallby i nord, och åsarna vid Tom och Orred i söder inringar och avgränsar ett mycket flackt och numera helt uppodlat markområde. Ännu i dag är den låglänta odlingsmarken väster om Bräckan ett vidsträckt område som ofta står översvämmat under delar av året. Åkrarna är en efterlängtat rastplats för gäss och annan kustfågel. Utbredningen av stenåldersboplatser längs berg- och åsryggarnas sluttningar visar också att den flacka marken i äldre tid var en förlängning av Kungsbackafjordens havsvik.

Nu skall inte dessa korta rader behandla vare sig områdets geologi, topografi eller dess gravar från brons- och äldsta järnålder. Men det vi känner till om dessa spörsmål gestaltade ändå till stor del utgångspunkterna för den utgrävning som gjordes vid Orred under sommaren 1994. Trots att ett flertal arkeologiska undersökningar gjorts i området, och trots att Fjärås är en av Hallands mest fornlämningstäta socknar, har i

Figur 2. Flygbilden visar undersökningsområdet med platsen för de undersökta huslämningarna. Lokaliseringen av husen kan utifrån de senare årens erfarenheter beskrivas som helt atypisk. Husen har legat lågt och fuktigt, i ett lerigt markområde, undanskymt från södersolen av bergsryggar och helt öppet exponerat mot nordanvinden. Foto Anders Nilsson.

egentlig mening ingen mer omfattande bebyggelse från förhistorien kommit att totalundersökas vare sig i området kring Bräckan eller i socknen som helhet. Med resultaten från Orred får vi nu en liten möjlighet att delvis moderera den syn som finns kring bebyggelsens lokalisering i det halländska naturlandskapet. I samband med de många husundersökningar som genomförts i den sydligare halländska fullåkersbygden under 1980-90-talet har en uppfattning skapats om hur bebyggelsen i första hand topografiskt och geologiskt varit lokaliserad. Ett genomgående drag för den yngre bronsålderns och äldre järnålderns bebyggelse i södra delen av landskapet är exempelvis att den till största delen lokaliserats till i landskapet högre belägna, sandiga och väl-dränerade samt för solen välexponerade åsryggar. Lokaliseringen av bebyggelsen vid Orred kan i förhållande till dessa erfarenheter beskrivas som helt atypisk i sin topografiska och geologiska lokalisering. Undersökningsresultaten från Orred kan brukas utifrån ytterligare några särskilda frågeställningar. Den för-

sta kan beskrivas som den lokalt förhistoriska. Vi har "äntligen" resterna av en välbevarad bosättning från äldre järnålder invid den under århundraden diskuterade fornlämningsmiljön kring Bräckan. Det ges utifrån husfynden en möjlighet att diskutera ett direkt förhållande mellan bebyggelse och gravplats inom det intressanta lokalområde som landskapsutsnittet utgjort under brons- och järnålder. I ett annat sammanhang kan husen anses vara mycket välbevarade och marken där de påträffades har sannolikt inte odlats någonsin. Härigenom får vi utifrån byggnadsplanens konstruktion ett bidrag till den hustypologiska diskussionen från ett område, norra Halland, som tidigare inte kunnat uppvisa några helt välbevarade hus från äldre järnålder. I ett tredje sammanhang är givetvis också de fynd och analyser som utfördes i samband med undersökningen intressanta. I husrännorna påträffades ett mycket stort antal förbrända fröer som ger direkt vägledning till detta äldre järnåldershushålls agrara produktion och ekonomiska organisation.

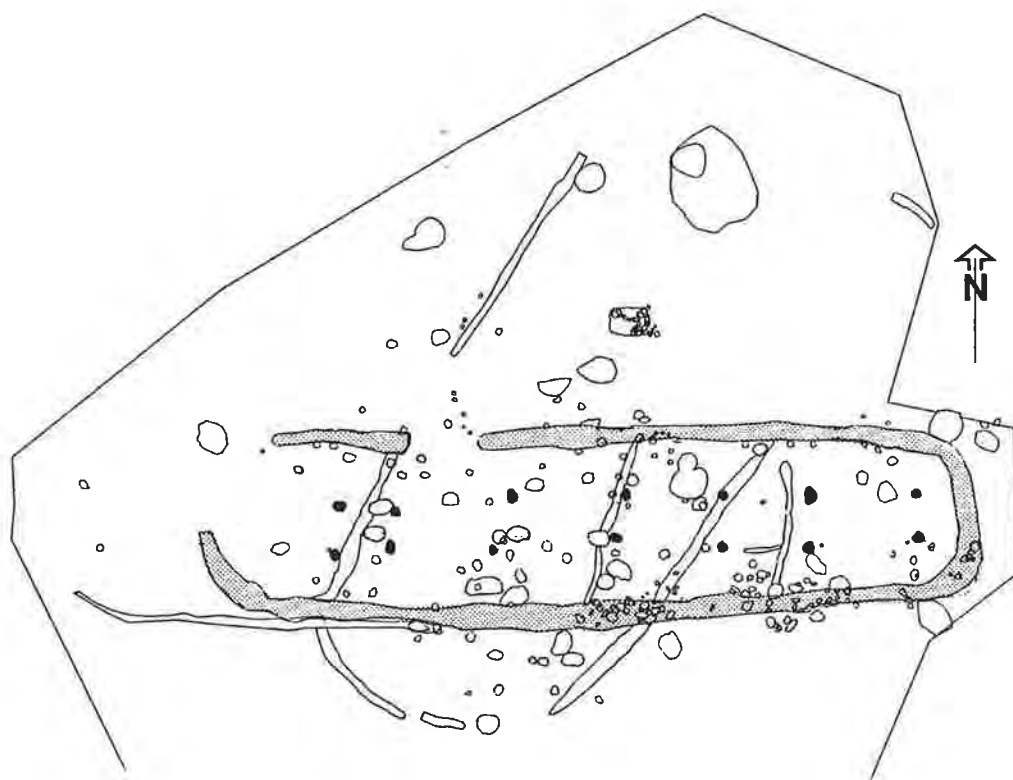
Figur 3. Uppe på en höjdavsat i ett avskilt läge omkring 100 m från husen låg flera stora kokgropar och några härdar. Margaretha Johansson och Hans Oreheim gräver ut en av dem. I bakgrunden, nära bilsporten, låg huslämningarna. Foto: Gisela Ångeby

Boplatsen vid Orred

Västkustbanans omläggning genom Halland har inneburit att många redan kända och registrerade fornlämningslokaler undersökts men många exempel finns också på att nya, hittills helt okända fornlämningar kommit i dagen. Bakgrunden till undersökningen vid Orred var att Västkustbanan byggs i ny sträckning strax söder om Kungsbacka. Boplatsen upptäcktes första gången i samband med en arkeologisk utredning av järnvägssträckningen (Ängeby 1993). Boplatslämningarna låg i ett sadelläge mellan en hög bergsrygg i öster och söder och en bergsklack i väster. Norrut utbreder sig den flacka lerslätten i stort sett öppen bort mot Fjärås Bräcka och Ligravfältet som ligger på ca 1500 meters avstånd. Boplatsen doldes vid utredningen av en mycket tät och vildvuxen blandskog och markytan var ställvis också mycket sumpig och blöt. Själva huslämningarna låg på en flack, mindre moränavsats som sköt ut i leråkern.

Bebyggelsens lokalisering präglas i första hand av dess flacka, mycket fuktiga och neddragna läge med en helt öppen exponering mot nordvindarna. På boplatsytan fanns en mindre bergsklack och det äldre järnåldershuset var byggt alldeles inpå berget, så nära inpå att en bit av bergsklacken faktiskt måste ha "byggt in" i själva väggen. Det är svårt att tänka sig att detta skulle föra med sig någon funktionell nytta, snarare borde berget ha lett in fukt och kyla i huskroppen. Möjligen kan bergsklacken ha nyttjats som ett slags stöd för byggnaderna ur hållfasthetssynvinkel.

Det undersökta området var knappt 5 000 m² stort. Förutom huslämningarna fanns bevarade kulturlager, en mängd kokgropar, härdar och gropar samt en anläggning som tolkats som keramikugn. Kokgroparna låg nästan alla koncentrerade till en mindre höjdsats omkring 100 m söder om husen. Mellan husen och kokgroparna fanns i stort sett inga anläggningar alls. Två av kokgroparna har ¹⁴C-daterats till äldre resp

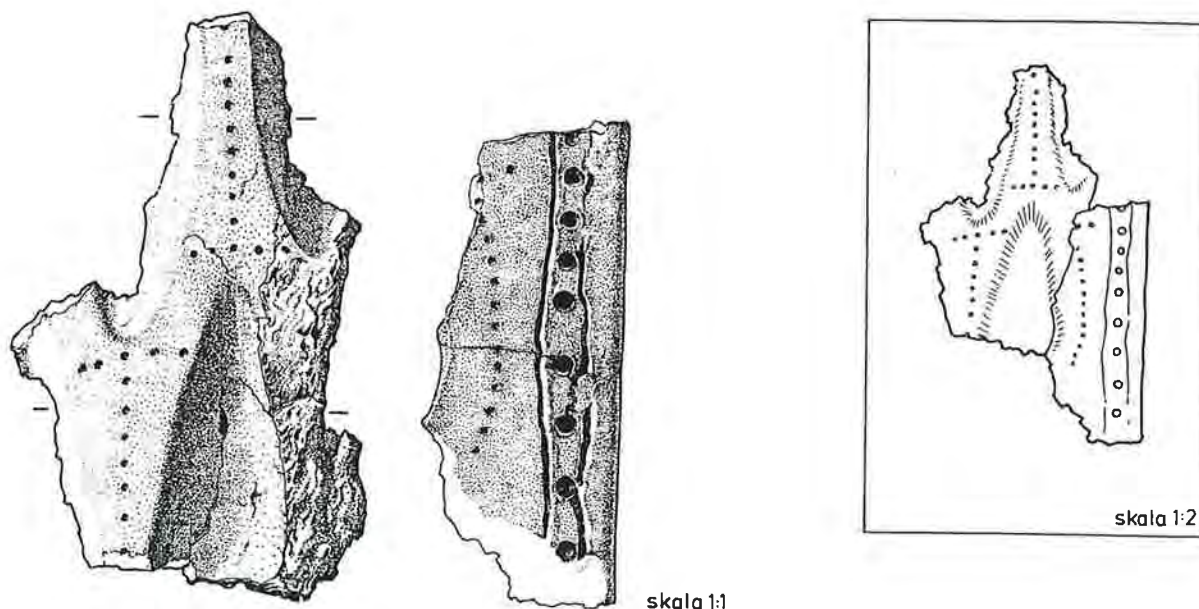

Figur 4. Plan över huslämningarna i Orred. Grundplanen till det yngsta huset från förromersk-tidig romersk järnålder har särskilt markerats.

yngre bronsålder. Jordmånen inom bosättningsytan dominerades av mjäla och lera. Ett mer sandigt markområde fanns i huvudsak endast på den flacka avsatsen där huslämningarna låg.

Ett av de dokumenterade husen, det yngsta, var som redan nämnts mycket välbevarat med i det närmaste kompletta väggrännor, sju par av inre takbärande kraftiga stolpar. På var sida av ingången i husets södra långsida fanns i vägglinjen en stenläggning. Byggnaden har varit närmare 30 m långt (Ö-V) och upp till sju meter brett. Avståndet mellan de par-satta stolparna varierar från drygt en meter upp till ca 1,6 m. De stolpar som återfanns närmast gavlarna har placerats med mindre avstånd emellan stolparna än de mer centralt placerade stolpparen i byggnaden. Huset har närmast haft raka långsidor och svagt rundade gavellinjer. Delar av ytterligare ännu en väggränna återfanns löpande i rak linje ut ett stycke utanför den västra gaveln. Sannolikt utgör denna ränna

resterna av ett äldre byggnadsskede på närmast samma plats som det yngre. Det relativt sett yngre huset har antingen varit mindre eller så har hela byggnadskroppen förskjutits några meter mot öster. Möjligen kan det också röra sig om en tillbyggnad till det välbevarade huset. ^{14}C dateringar på kolprov tagna i rännorna visar snarast en samtidighet eller mycket liten åldersskillnad mellan de två möjliga byggnadsskedena. Analysen av provet från den relativt sett yngre rännan gav det kalibrerade resultatet 60 f Kr - 120 e Kr (Provnr Ua-7005, en sigma) och resultatet från den äldre rännan gav resultatet 90 f Kr - 70 e Kr (Provnr Ua-7010, en sigma) (Stuiver & Reimer 1993). Båda byggnaderna har alltså stått uppförda på den smala avsatsen någon gång under övergångsperioden mellan yngre förromersk järnålder - äldre romersk järnålder. Av de absoluta dateringarna att döma så rör det sig, om det nu inte är rester av endast en byggnad, i så fall bara om en tidsskillnad motsvarande ungefär en generation mellan de båda byggnadsskedena. En möjlig förklaring till

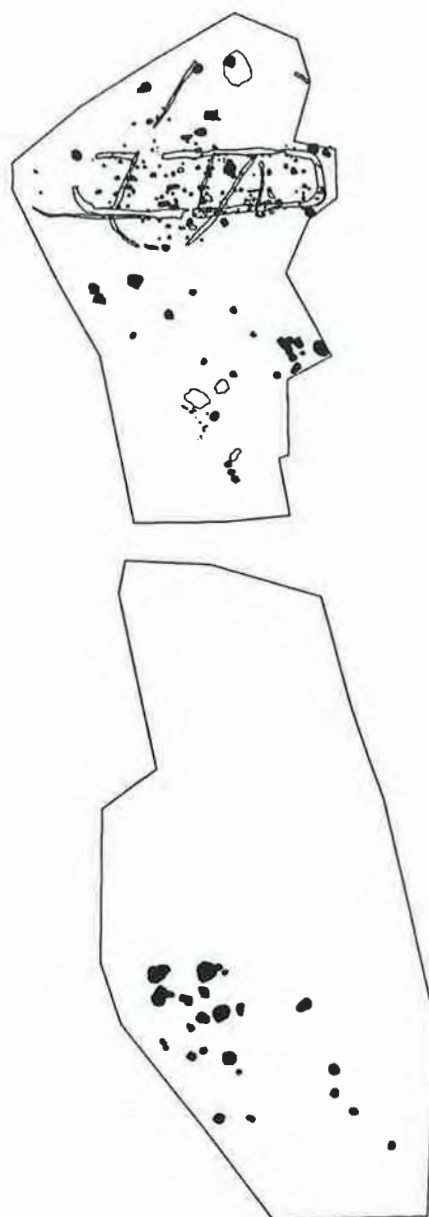

Figur 5. Den här vackra tingesten låg i botten av en ränna tillhörande det äldsta huset. Det är oklart hur bitarna hänger ihop eftersom det inte går att få någon exakt passform. Förslagsvis kan föremålet sett ut som på teckningen ovan. Tecknad av Anders Andersson.

att huset relativt sett byggdes om så snart kan vara att markunderlaget där byggnaden stått längst i väster var svårdränerat. Detta erfors inte minst efter ett ihållande regn, då en vattenspegel mötte oss också veckovis efter att det slutat regna.

I det yngre långhusets västra del fanns en lerfläck som kan tolkas som resterna efter ett lergolv, men för övrigt kunde inte några säkra inre konstruktionsdetaljer såsom skiljeväggar urskiljas. Möjligen kan en smal tvärgående ränna ha markerat en innervägg men rännan kan också lika gärna ha varit resterna av en gavel tillhörande det ovan nämnda äldre huset. Inom huset och runt omkring detsamma fanns en mängd olika anläggningar - stolphål, gropar, hårdar och en och annan kokgrop - och en del av dessa har givetvis hört till huset. Fyndmaterialet är ännu inte till sin helhet bearbetat och det är därför ännu för tidigt att säga något om en eventuell funktionsindelning av huset utifrån fyndens utbredning. Rent allmänt sett kan sägas att fynden motsvarar vad som vanligtvis brukar förekomma på boplatser från äldre järnålder. Totalt insamlades drygt 15 kg keramik, de flesta kärl var dock i mycket fragmentariskt skick. Keramiken kan som typer beskrivas som vanliga i yngre bronsålderns och äldre järnålderns boplatSMaterial i regionen. Vidare påträffades närmare 6 kg bränd lera, brända ben och hartser, dels i kulturlager och dels i anläggningar. I anslutning till husen återfanns också vävtyngder, maltesare, löpare, knackstenar och glättstenar.

Även resterna av ett tredje hus påträffades inom samma yta. Detta kan utifrån stratigrafien helt klart påstås vara det äldsta på platsen. Huset skiljde sig både till storlek och form avsevärt från de yngre. Till skillnad från de båda järnåldershusen, som låg strikt orienterade i öst-väst, låg det här huset i NNO-SSV. Också här avtecknade sig väggarna i form av rännor men för övrigt fanns inga konstruktionsdetaljer bevarade. Inga inre takbärande stolpar påträffades. Konstruktionen har också varit ovanligt bred, hela 12 m, och byggnaden har haft en längd av minst 25 m. Den bevarade gaveln i SSV avslutades i en rundning. Gavelformen påminner om de som återfinns framförallt i bronsålderns planlösningar. En rektangulärformad hård som på stratigrafiska grunder kan antagas knuten till detta

Figur 6. Plan som visar hela undersökningsområdet. På denna framgår tydligt hur kokgroparna ligger koncentrerade till ett särskilt område.

hus har ^{14}C -daterats till 370-180 f Kr, dvs äldre förromersk järnålder (Ua-7008, en sigma)(Stuiver & Reimer). I botten av en ränna tillhörande detta hus påträffades bl a fragmenten av vad som troligtvis varit en eldbeck med mycket ovanlig dekor. Det kan dock inte uteslutas att fragmenten är rester av en byggnadsdetalj.

Källäget för det arkeologiska materialet varierar i hög grad beroende på vilka aktiviteter som senare skett på platsen. Bortodlingens effekter på det fasta fornlämningsbeståndet är i och med det moderniserade jordbrukets kapaciteter ett känt faktum. Mer eller mindre bortodlade boplatsspår är snarare regel än undantag vid arkeologiska undersökningar i fullåkersbygd. Orred är i det avseendet ett lysande exempel på motsatsen med bevarade lämningar som i det närmaste "konserverats" under ett kraftigt och ytmässigt sammanhängande kulturlager. Marken har heller aldrig odlats i modern bemärkelse. Tack vare platsen "jungfruliga" karaktär fanns därför också goda förutsättningar för analyser av makrofossil. Det arkeobotaniska materialet från husrännorna har i ett jämförande västsvenskt perspektiv visat sig vara mycket välbevarat med stora fynd av depåkaraktär. Makrofossilprover från rännor i både det äldre, i NNV-SSO belägna huset och det yngre huset, takbärande stolphål, kokgropar och en härd har analyserats av Karin Wiklund vid Umeå Universitet. Proverna från härden och kokgroparna innehöll inga fröer men däremot var stolphålen och rännorna rika på fossilt växtmaterial. Minst fyra odlade kulturväxter finns representerade - råg, korn (naket korn och skalkorn med stark dominans av skalkorn), och vete (brödkubbvete). Vidare förekommer havre representerat i flera prover och även linfrö återfinns. Våtarv, målla och ogräshirs är de vanligaste inslagen av ogräs i rännorna och stolphålen. Ogräsen beskrivs som ettåriga kväveälskande gräs som förekommer på lätta, varma och sandiga jordar och växer företrädesvis i åkrar besådda med hirs och korn. Pilört, spergel och linnåra finns också representerade i proverna.

På samma sätt som de olika huskropparna både stratigrafiskt, typologiskt och i absoluta dateringsvärden går att kronologiskt skilja åt i två skeden så är det möjligt att också i sammansättningen av de odlade kulturväxterna artsammansättning och ogräsen spåra en förändring över tid. Det äldre bosättningsskedet, förromersk järnålder representeras av de fröer som tillvaratogs i det äldsta husets rännor. Dessa var framförallt korn, havre och naket korn i proverna från rännan. I den yngre fasen, övergångsperioden mellan förromersk - romersk järnålder förekommer framförallt artkombinationen korn-havre-vete i stolphålsproverna.

Bland ogräsen dominerar våtarv kraftigt över mållan i de äldre proverna och under den senare byggnadsfasen är mållan vanligast. Förhållandet mellan de olika ogräsernas kvantitativa representativitet i de olika kronologiska skedena förstärker bilden av vad som tidigare är känt från undersökt västsvenskt material. Mållan blir vanligt förekommande i samband med att även kvantiteten skalkorn ökar i analyserat material. Förhållandet kan sättas i direkt relation till en ökad utgödsling över åkrar där skalkorn odlats. Karin Wiklund har i sin rapport tolkat att de växter som påträffats i det äldsta husets rännor sannolikt är deponeringar efter ett större förråd som funnits i husets södra del då byggnaden brann. Säden har inte varit rensad, möjligen ej heller tröskad (Wiklund 1995). Växtsammansättningen i stolphålen från det yngre huset beskrivs mer vara av "lösfyndskaraktär" och typiska för just stolphål. Mest frörikt var innehålllet i stolpparet invid gaveln, vilket är vanligt förekommande i järnåldershus. Sammanfattningsvis visar det fossila växtmaterialet att jordbruk med odling av skalkorn som huvudgröda förekommit under hela bosättningsperioden. Ogrässammansättningen pekar mot en ensådesodling med vårsådd och en gödsling som intensifieras tydligt under den yngre fasen då mållan ökar kraftigt.

Byggnadslämningarna vid Orred var några av de mest välbevarade husen i Halland från perioden förromersk - äldre romersk järnålder som undersökts. Någon odling i modern bemärkelse eller markexploatering av annat slag har aldrig förekommit på platsen, vilket kan förklara varför fornlämningen legat så pass orörd. Det otraditionella topografiska läget kontrasterar mot de väl-dränerade höjdplatåer eller sluttningar där vi är vana vid att finna spåren efter bebyggelse. Utifrån denna preliminära redogörelse av undersökningsresultaten kan man sammanfattningsvis göra några antaganden. Vi har genom undersökningen nu ett belägg för att gårdsbebyggelsen i detta lokalområde kring Fjärås Bräcka återfinns i nära anslutning till gravar som kan antagas representera samma period. Inga andra huslämningar påträffades i samband med vare sig för- eller slutundersökningar. Lämningarna kan därför antagas utgöra resterna av en enskild "ensamgård". Ett andra antagande, som inte minst

har relevans i samband med framtida arkeologiska utredningar, är att bebyggelsen i dessa nordliga halländska områden kan ha haft en i förhållande till den sydligare fullåkerbygden delvis annorlunda topografisk-geologisk lokalisering. Genom fyndet av en välbevarad husplan från tiden kring Kristi födelse kan vi också lämna en hustypologisk pusselbit från gränsområdet mellan sydsandinavien och Bohuslän-Norge.

REFERENSER:

- Arbman, H. 1954. Hallands Historia, del 1.
- Bexell, S.P. 1931. Hallands Historia och beskrifning. Del I - III.
- Furingsten, A, m fl. 1984. Från flintverkstad till processindustri. De första 9000 åren i Västsverige speglade av UV Västs undersökningar 1968-1980. Riksantikvarieämbetet.
- Lindälv, E. 1980. Fornfynd och fornminnen i norra Halland. Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter No. 9. Varberg.
- Lundborg, L. 1969. En nyupptäckt stensättning från yngre bronsålder vid Tom, Fjärås socken. Halland 1969.
- Richardson, J. 1752. Hallandia Antiqua & Hodierna.
- Stuiver, M. & Reimer, P.J. 1993. Radiocarbon 35, p. 215-230.
- Särlvik, I. 1973. Del av fornlämning 81, gravfält järnålder, Li, Fjärås Bräcka, Fjärås sn, Halland. Riksantikvarieämbetet Rapport 1979:41.
- Wiklund, K. 1995. Makrofossilanalys av jordprover från Fjärås sn, Raä 499, Kungsbacka kommun, Halland.
- Ängeby, G. 1993. Arkeologisk utredning inför utbyggnad av Väst kustbanan sträckan Sättinge-Lekarekulle, Kungsbacka kommun, Halland. Riksantikvarieämbetet UV-Väst, UTR 93:16.
